

GULYÁS GABRIELLA és H. BAGÓ ILONA, PIM

LÉPKEDÉK HAZA...¹

A MAGYAR IRODALMI EMLÉKHÁZAK MEGÚJULÁSA

[1] Nagy László:
Jönnék a harangok
értem, 1977.

EURÓPAI KONTEXTUSBAN

a kulturális
turizmust
megalapozó
hálózat

TAz irodalmi emlékházak Európában évszázadokon át a szerzőkhöz kapcsolódó tiszteletadás és megemlékezés szent helyei, zarándokhelyek, a kulturális emlékezet fontos intézményei, napjainkban az örökségturizmus célállomásai, egy egész iparágat, a kulturális turizmust megalapozó hálózat. Létrehozásuk, létrejöttük körülményeinek különbözősége, fennállásuk, intézményesülésük komplex története mutatja, egyben formálta és formálja ma is, hogy a társadalmi emlékezet, a közfelfogás mit tart fontosnak, igazi értéknek. Az elmúlt évtizedek tendenciája, hogy az emlékhely múzeumként, könyvtárként definiálja magát, és ennek megfelelően működik.² Az első európai felmérés 1972-ben négyszázhetvenöt olyan intézményt sorol fel, amelyben egyetlen híres embernek állítanak emléket. Ebből száznegyvenöt költőknek és íróknak.³ Ehhez képest 2007-ben csak a francia emlékház szövetségnek kétszázhárom irodalmi emlékháza, múzeuma van. A hatvan olasz emlékház negyven százaléka pedig 1990 óta alakult meg! E néhány adat is jól mutatja, hogy az európai irodalmi emlékházak folyamatos mozgásban, önmeghatározásban vannak, és számos olyan újdonsággal is jelentkeznek, mint például az olasz irodalmi parkok: egyetlen évben negyven ilyen parkot hoztak létre.⁴

[2] Pl. a Charles Dickens Múzeum Londonban, a Bronte Parsonage Museum, Haworthben vagy akár Jane Austen háza a Chawton House Library, amelyben a University of Southampton íróknak munkásságát kutató központja és kurzusai is helyt kaptak.

[3] Harald Hendrix:
Writers' Houses
and the Making of
Memory, Routledge,
2007, 22.

[4] parchilletterari.it.

százhatvan
magyar irodalmi
múzeum, emlékház,
emlékszoba,
emlékhely és
kiállítás

IHa a magyar irodalmi emlékházak számszerű adatait vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az európai mezőnyben előkelő helyet foglalunk el a számon tartott százhatvan magyar irodalmi múzeummal, emlékházzal, emlékszóbaival, emlékhellyel és kiállítással. Jól mutatja ez a szám, hogy a nemzeti identitás formálásában az irodalmi örökség tisztelete, megbecsülése mindig fontos volt számunkra. Az irodalmi emlékházak egyrészt a kulturális emlékezet képződésének, az emlékezetből való kihullásnak vagy

megőrződésnek a lenyomatai, másrészt az adott szerző életéhez, életművéhez kapcsolódó bemutatás, (ön)kifejezés és emlékezés színterei. A házak túlnyomó többségét az ötvenes–hatvanas–hetvenes években hozták létre. A kollektív emlékezet „kánonjába” így beemelt szerzőkről összességében elmondható, hogy akinek emlékházat alapítottak, ha nem is egyforma mértékben, de ma is őrzi a helyét az irodalomtörténeti kánonban. Ady Endre, Arany János, Babits Mihály, Berzsenyi Dániel, Bessenyei György, Gárdonyi Géza, Illyés Gyula, Jókai Mór, József Attila, Katona József, Kölcsey Ferenc, Madách Imre, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Nagy László, Petőfi Sándor, Vajda János, Vörösmarty Mihály, Weöres Sándor sokak kedvenc szerzője ma is. A népszerűségi listát Petőfi vezeti: hét ház őrzi emlékét, az országos hatókörű, az övé mellett rendkívül gazdag gyűjteményt őrző Petőfi Irodalmi Múzeum is az ő nevét viseli. József Attila nevét öt, Jókaiét, Aranyét, Adyét három, Berzsenyiét, Bessenyeiét, Kölcseyét, Madáchét, Mikszáthét, Gárdonyiét, Babitsét, Illyését kettő, Vörösmartyét, Katonáét, Vajdáét, Nagyét, Weöresét egy-egy emlékház őrzi. A kánon változásának nagy vesztesei Veres Péter, Szabó Pál, Darvas József. Bár Veres Péter és Darvas József személye és munkássága megosztja a településük lakóit, emlékházuk mégis számíthat helyi és regionális érdeklődésre. Az irodalomtörténeti és olvasói kánon nem mindig esik egybe. Azoknak a házaknak a létjogosultságát sem vonuk kétségbe, ahol a szerző nem tartozott az irodalomtörténeti kánonba, de tisztelői fontosnak tartották emlékének megőrzését. A látogatottságot nem mindig befolyásolja a kánonban elfoglalt hely. Erre a legjobb példa a vajszlói Kodolányi Emlékház, mely több látogatót vonzott 2010-ben, mint például az álmosdi Kölcsey Ferenc Emlékház.

a népszerűségi listát Petőfi vezeti

az irodalomtörténeti és olvasói kánon nem mindig esik egybe

- ¶ Az európai trendeknek megfelelően azt is elmondhatjuk, hogy az emlékezetképzés élő folyamat, az új emlékházak alapításának szándéka erősödik, egyéni és helyi kezdeményezéssel a szerzők újraértelmezésére, a lokalitás hangsúlyozására, a nemzeti identitás megerősítésére napjainkban is létrejönnek új emlékházak, emlékkiállítások.⁵
- ¶ A magyar irodalmi emlékházak örökség európai kontextusba kerülése az elmúlt néhány év egyik legfontosabb eredménye:

[5] A sárszentlőrinci Lázár Ervin Emlékház alapítását Demény Károly polgármester kezdeményezte, jelentős anyagi terhet vállalva. 2012-ben nyílt meg a kiállítás *Én rácpác egresi vagyok* címmel. Forgatókönyv: Emőd Teréz, látványterv: Húber András Civil kezdeményezés áll a bérbaltavári Nagy Gáspár Emlékház háttérében. 2013-ban nyílt meg a *Valaki ír a kezdeddel* című kiállítás. Forgatókönyv: Pécsi Györgyi, látványterv: Kemény Gyula.

A kollektív emlékezet „kánonjába” így beemelt szerzőkről
összességében elmondható, hogy akinek emlékházat
alapítottak, ha nem is egyforma mértékben, de ma is őrzi
a helyét az irodalomtörténeti kánonban.

a magyar irodalmi emlékházak fejlesztéseit 2009-től több szempontból, nemzetközi konferenciákon⁶ és projektekben⁷ is bemutattuk, emlékházaink felkerültek az irodalmi örökség európai térképére. Az olasz emlékházak szövetségével közös kiállításunk, melyben tizenhét magyar irodalmi emlékházat mutatunk be Olaszországban hét (Firenze, Vaiano, Róma, Modena, Faenza, Lastra a Signa, Saluzzo), Magyarországon négy helyszínen (Budapest, Balatonfüred, Kiskőrös, Mezőberény) volt látogatható, és végül az ICOM 2016. évi nemzetközi konferenciájának egyik fő kiállításaként szerepelt Milánóban.⁸

A MEGÚJULÁS ÉS HÁLÓZATOSODÁS SZÜKSÉGESSÉGE ÉS FOLYAMATAI

¶ A hatvanas és hetvenes években sorra alapított irodalmi emlékházaink újszerűségükkel kezdetben sok látogatót vonzottak. Az irodalmi kánon átalakulásával, az olvasói szokások⁹ és a befogadás megváltozásával az érdeklődés a nyolcvanas években jelentősen csökkent, a rendszerváltás után pedig egyenesen tragikussá vált a helyzet, az emlékházak látogatottsága radikálisan visszaesett. A kiállítások gyakran tartalmilag is elavultak, vizuálisan elfáradtak, az épületek egyre rosszabb állapotba kerültek, s már nem tudták többé reprezentálni jelentőségük fontosságát. Bár az emlékhelyek fenntartói, felelősei – helyi önkormányzatok, megyei múzeumok – próbálták menteni a menthetőt, a régóta várt áttörést az irodalmi emlékházak megújulásának hosszú távú fejlesztési programja hozta meg, melyet a Petőfi Irodalmi Múzeum dolgozott ki az Oktatási és Kulturális Minisztérium felkérésére 2007-ben.

kezdetben sok látogatót vonzottak

a rendszerváltás után tragikussá vált a helyzet

hosszú távú fejlesztési programja

[6] ICLM-konferencia Prato, 2008, Tbiliszi, 2015.

[7] Grundtvig-projekt: Comparing Learning Opportunities in the Field of Literary Heritage, a Survey, Estonia–Finland–Greece–Hungary–Luxemburg, 2013.

[8] A háromnyelvű (olasz, angol, magyar) kiállítást a magyar partner, a kiállításához összeállított reprezentatív katalógust az olasz partner készítette. *La case della memoria Italiane Ungheresi: una risorsa condivisa per la cultura/Magyar és olasz emlékházak: kultúránk közös kincse*, Editore Associazione Villa Caruso, 2013.

[9] A Petőfi Irodalmi Múzeumban az évtizedek során létrehozott irodalmi kiállítások eredményeit látva, a visszajelzéseket tapasztalva meggyőződésemmé vált, hogy az olvasási szokások terén bekövetkezett, sokszor aggodalommal kommentált változásokat a múzeumok a saját hasznukra tudják fordítani. Az új médiumok hihetetlen gyors terjedésével párhuzamosan, főleg a fiatalok körében, egyre elterjedtebb ugyanis a sokat kárhozott

¶ A tervezési szakaszban a legfontosabb kérdés az volt, hogy a műzeumok, az irodalom megváltozott társadalmi szerepének megfelelően hol található meg a helyüket ebben az élménycentrikus, gyorsan változó világban a gyakran szép természeti környezetben található irodalmi emlékházak? Hogyan szolgálhatják egyszerre a közoktatást, különös hangsúllyal az iskolán kívüli tanulás örömeinek felfedezésére, a kulturális turizmust és a helyi közösség vagy a régió egészségének fel-emelkedését és életminőségének javulását? Mi lehet az az el-rugaszkodási pont, ami esélyt ad nekik tartalmi megújulásra, eszköztáruk bővítésére a mai széles kulturális kínálatban?

¶ Nyilvánvaló volt, hogy ha meg akarjuk állítani a további látoga-tószám-csökkenést, ha az erőteljes növekedésben vagyunk ér-dekeltek, akkor az emlékházakat szélesebb kulturális és mód-szereit tekintve korszerűbb kontextusba kell helyezni. A cél az, hogy átalakulásra való képességük, jelentéskörük állandó fel-élesztése révén,¹⁰ magas színvonalú működésükkel a kul-turális és társadalmi kohézió lokális, modern, multimédiás, interaktív közösségi terekkel rendelkező olyan központjaivá váljanak, amelyek képesek az adott közösség összetartására, az önszerveződés és a társadalmi kohézió erősítésére. Olyan változatos kiállítási koncepciók kidolgozását és megvalósítá-sát kellett elősegíteni, amelyek a 21. századi muzeológiai ki-hívásokra úgy válaszolnak, hogy közben a tudomány ered-ményeit is integrálják a maguk rendszerébe. Úgy legyenek „populárisak”, hogy mindegyik mögött komoly tudományos megalapozottság van, mégis élményszerűek. Az információ-kat az érzelmekre is hatva, érdekesen tálalják, befogadásuk ezáltal könnyebbé válhat.

¶ Fordulat történt az irodalmi kiállításokról való gondolkodásban is: a korábban irodalom- vagy kultusztörténeti megközelítés mellett megjelent az irodalmat művészetként is értelmező fel-fogás, amely az emlékezetkutatás, az irodalomtudomány és a kultuszkutatás eredményeit úgy képes beépíteni a koncepció-ba, hogy az a befogadás komplexitását eredményezze. Uwe Wirth tanulmányában¹¹ az irodalmi kiállítás metaizációjának (a metaizáció egy önmagára vonatkozó eljárás, mely egy rend-szeren belül saját keretfeltételeire reflektál) értelmezésével

pontszerű olvasási mód. Az új generáció az interneten való kattintgatással, a tévén való kapcsolattal leginkább pontról pontra szökellve gyorsan akár rövid, releváns információkhoz jutni. A jelenség, melyet a hagyományos, lineáris olvasás legnagyobb veszélyeként szokás emlegetni, meglepő módon az irodalmi kiállításban igen jól és sokoldalúan hasznosítható. A Nyugat-kiállításon a különböző olvasási módok szándékos keverésével határozott cél volt, hogy átélhessük azt, amit Roland Barthes „a szöveg örömeiként” fogalmazott meg: a legkülönbözőbb módszereket változtatva meg akartuk teremteni az élvezettel teli olvasás lehetőségét. Paradox módon a figyelmet így talán jobban rá lehet irányítani az irodalom befogadásának hagyományos, klasszikus formájára: a kiállítá-s megtekintése utáni könyvolvasásra. Kelevéz Ágnes, *100 éves a Nyugat*, In: Gulyás Gabriella (szerk.) *Az irodalmi kiállítások természetrajza 2005–2013*, 53–54.

[10] Pierre Nora: *Em-lékezet és történelem között*. multesjovo.hu/hu/aitdownlo-adablefiles/down-load/aitfile/aitfile_id/476/.

[11] Uwe Wirth: *Mi mutatkozik meg, amikor irodalmat mutatunk be?* In: Palkó Gábor (szerk.) *Múzeumelmélet, Petőfi Irodalmi Múzeum–Ráció Kiadó, Budapest, 2012*, 273.

Nyilvánvaló volt, hogy ha meg akarjuk állítani a további látogatószám-csökkenést, ha az erőteljes növekedésben vagyunk érdekeltek, akkor az emlékházakat szélesebb kulturális és módszereit tekintve korszerűbb kontextusba kell helyezni.

kapcsolatban hivatkozik a holland irodalom- és kultúrtörténész, Mieke Bal megállapítására, miszerint „azon a funkción kívül, hogy [a múzeumok] tárgyakat állítanak ki, rendelkeznek egy »meta funkcióval« is, amely a kiállító saját történelmi és ideológiai helyzetére reflektál és ezt az önkritikai reflexiót integrálja a kiállításba. Így a múzeum metamúzeummá, a keretei között kiállított tárgyak pedig metakiállítássá válnak, ami arra a kérdésre ad válaszokat, hogy mit is jelent kiállítani.”¹² Mit is jelent, hogyan lehet az irodalmat kiállítani? Mi mutatkozik meg, amikor irodalmat mutatunk be? – kérdezi írásának címében Uwe Wirth. Egyszerűen fogalmazva, tárgyakat mutatunk, és a néző figyelmét felhívjuk a kiállított tárgyra. A folyamat azért különleges, mert a megmutatás és a rámutatás mellett a tárgy is megmutatkozhat a kiállításban egy teljesen új módon a befogadónak, pusztán egy vagy több új szempont előtérbe vagy fókuszba kerülésével. A kurátor elképzelése, a tárgy térbeli elhelyezkedése, más tárgyakhoz való viszonya a térben és a rezonancia együttes hatása ragadja meg a befogadót, a látogatót. Az irodalmi emlékházak esetében a rezonancia szerepe különösen hangsúlyos. Uwe Wirth szerint „rezonancia alatt – Stephen Greenblatt nyomán – a kiállított tárgyak erejét érthetjük, amely, az egyes tárgy határain túl, bepillantást enged bizonyos átfogóbb összefüggésekbe, egy világba, egy kultúrába; érzékeltet valamit azokból a kulturális, szociális és esetleg fizikai erővonalakból, amelyek a tárgy létrejöttét lehetővé tették, és meghatározták a használatát. Goethe írotolla egy „tintafoltos korszakra” utal. Amennyiben egy írotoll visszaül erre a médiatörténeti összefüggésre,

[12] Uo. 274.

a rezonancia szerepe különösen hangsúlyos

bizonyos rezonanciával rendelkezik. Azáltal, hogy a múzeumlátogató az író toll megpillantása révén vissza tud helyezkedni ebbe a médiatörténeti összefüggésbe, a „figyelem kis csodája” (*Aufmerksamkeitswunder*) ment végbe: a múzeumi tárgy „megszólította” a múzeumlátogatót.”¹³ Különösen izgalmas mozgásteret enged a kurátornak, ha kiállítási „tárgyként” tekint az irodalmi szövegekre is, és megkülönbözteti őket a relikviáktól, a könyvektől, fotóktól stb. Az egymástól eltérő tulajdonságú tárgyak kölcsönhatása intenzív befogadást eredményezhet.¹⁴

¶ A fejlesztésekhez kiváló alapnak tűnt, hogy az irodalom élvezetében hallatlan identitásépítő erő van. Az irodalmi emlékházak egy, az olvasás élményéhez hasonló, alapvető emberi igényt képesek kielégíteni: az ismerősség, a valahová tartozás, a szellemi és érzelmi kötődések kiépítésének és folyamatos megélésének lehetőségét kínálják. Kedvelt íróknak szülő- és lakóhelyét bejárni, személyes környezetével, az őt valaha körülvevő tájjal, egykor kézbe vett, használati tárgyaival megismerkedni olyan, mintha találkozánk vele. Ez az élmény a közvetlenség varázsával bővül el, ugyanakkor a lehető legkézenfekvőbb módon emlékeztet a múltó időre, az egyéni történetekre, és a közösség hagyományaira.¹⁵ Már csak az volt a kérdés, hogy milyen típusú kurátori koncepciókra lesz szükség a fejlesztés során, ha elődeink munkájának megbecsülésével, eredményeik felhasználásával tovább szeretnénk lépni.

¶ Egy pillanatra sem vetődött fel bennünk, hogy megkérdőjelezzük az alapítók szándékát, hiszen az emlékházak magas száma azt jelzi, hogy a magyaroknak fontos az irodalmi értékek megőrzése. De ha nem történnek változások, elveszíthetjük kulturális tradíciónknak ezt a különleges szegmensét. Emlékházanként megvizsgáltuk, hogy annak az életműve, akinek emléket állítunk, örök érvényű és megkérdőjelezhetetlen-e, vagy az idő múlásával ez megváltozott?¹⁶ A kánon alakulásával az életművön belüli súlypontok vajon elmozdultak-e?¹⁷ Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása azért volt fontos, mert döntően befolyásolta a kurátorok munkáját: hatással volt az épületek felújítására, a kiállítási koncepciókra, a kiállítás narratívájára és kommunikációjára.

[13] Uo 281.

[14] A Gát utcai József Attila Emlékhely kiállításának központjában egy interaktív tábla van, fölötté József Attila órája. A táblán egyrészt József Attila-kronológia található, másrészt azok a versek, melyben nagyon erős az időmotívum. József Attila zseborája önmagában csak egy azon kevés tárgyak közül, ami ránk maradt, de ebben az összefüggésben lehetőséget kínál a látogatóknak, hogy gondolkodjék jelenről, múlttól és jövőről, halandóságról és halhatatlanságról, arról is, hogy mindez mérhető-e órával.

[15] Kalla Zsuzsa bevezetője a Magyar Irodalmi Emlékházak Megújulása programjához, PIM 2007.

[16] Vö. Szirák Péter, *A emlékezés elvensége*. zetna.org/zek/folyoiratok/53/szirak.html.

[17] A szalkszentmártoni egykori fogadó és mészar-

a közvetlenség
varázsával bővül el

elveszíthetjük
kulturális
tradíciónknak
ezt a különleges
szegmensét

- ¶ Az irodalmi emlékházak hálózatos működésének építése – mint a legszélesebb értelemben vett megújulási folyamat része és egyben alapvető feltétele – az emlékház program egyik stratégiai célkitűzése volt. Meggyőződésünk szerint a különböző jogi intézményi háttérű, egymástól izoláltan működő, egymás problémáiról, nehézségeiről, gondjairól, sikereiről mit sem tudó emlékházak identitásának megerősítéséhez és az új szerepek felvállalásához elengedhetetlen az információ-áramlást segítő különböző kommunikációs csatornák kiépítése, amelyek azután segítik a közösséghez tartozás érzetének kialakulását és az egymást is erősítő jó példák terjedését. A műhelymunka-sorozatot is egy ilyen kommunikációs csatornának tekintettük.
- ¶ A sorozat ugyanakkor a szakmai szemlélet megújulását is célozta. A kollégák pozitív hozzáállása, helyes önértékelése és lelkesedése, az új feladatok ellátásához szükséges tudása, kommunikációs és interperszonális készségeinek fejlesztése nélkül hosszú távon nem lehet az emlékházak működését sikeresebbé tenni. Egy épületet viszonylag egyszerűen lehet akadálymentesíteni vagy átfesteni, a tetőt ki lehet cserélni, a kiállítást fel lehet szerelni a legmodernebb interaktív eszközökkel, de tapasztalataink szerint az esetleg évtizedek alatt megszokott egyéni munkamódszerekben, napi gyakorlatban és beidegződésben a legkisebb változás is kitartó, esetenként fáradtságos és hosszú folyamat eredménye.
- ¶ A projekt középpontjába tehát azért tettük a műhelymunka-sorozatot, mert arra számítottunk, hogy így kialakíthatjuk azt a szakmai csapatot, amely a projekt több elemében is – például épületfelújítások, új kiállítások, a módszertani foglalkoztatók kialakítása és az infrastrukturális fejlesztés, rendezvények, olvasótáborok – hasznosítani tudja a műhelymunka-sorozatban tanultakat, így a megszerzett új tudás és tapasztalat diszeminációja folyamatos lesz, és egyidejűleg több területen is eredményt hoz.
- ¶ A sorozat programjának összeállításánál a legnagyobb gondunk az volt, hogy milyen szakmai továbbképzés tudja a legjobban

szék, ma
Petőfi Sándor
Emlékmúzeum talán
a legreprezentatív
Petőfi-emlékhely.
A felhővel a lélek
rokon című új
kiállítás már
a címében is jelzi,
hogy más a kiállítás
konceptiója, mint
az elődjéé volt.
A hangsúlyt nem
a szalkszentmártoni
kultuszra, hanem
a költő poétikai
teljesítményére
helyezi, és ezzel
a gesztussal úgy
emelte ki
a lokalitásból
a történetet, hogy
tisztelőben tartotta
és felértékelte a helyi
hagyományt, hiszen
nélküle ma sokkal
szegényebbek
lennénk. Petőfi
számára
az az idő, melyet
a házban töltött,
költészetének egyik
legtermékenyebb
időszaka volt.
A Felhők ciklust
ma úgy tartjuk
számón, mint Petőfi
válságkorszakának
legjellemzőbb
és legjelentősebb
teljesítményét,
új utakat kereső
szándékának
megnyilvánulását.
A kiállítás tehát
egyszerre olvassa
újra a költőnek
az erre az időszakra
eső költeményeit
és a ház történetét
úgy, hogy
az olvasatok
egymást erősítik.
Forgatókönyv:
Kispálné Lucza
Ilona, látványterv:
Koczka István,
Juhász Tibor,
múzeumpedagógia:
Kispálné Lucza
Ilona, Koczka István.

Az egykor népszerű, a világhírig is eljutott író mára egyre messzebb kerül olvasóitól. Szókincse, stílusa, lassan hömpölygő leírásai a mai felgyorsult világban nehezen befogadhatóvá váltak, különösen a kamaszkorú olvasói számára, akiknek kötelező olvasmányként írja elő a Nemzeti alaptanterv A kőszívű ember fiait vagy Az arany embert.

elősegíteni, hogy az irodalmi emlékházak hálózattá alakuljanak és partnerintézményekké váljanak. Kiknek a szakmai továbbképzése kulcsfontosságú e változáshoz? A szakfelügyeletért felelős országos intézményként sok mindenről volt tapasztalatunk, és tudtuk, hogy az irodalmi emlékházak kiállításait sok esetben nem irodalmi muzeológusok, hanem a megyei múzeumokban elérhető néprajzos, történész muzeológus kollégák végezték némi külső (az adott szerző örökösei vagy a Petőfi Irodalmi Múzeum irodalmi muzeológusai) segítséggel, az esetek többségében kiváló eredménnyel. Ezt mutatja például egy sor olyan tapasztalat, ahol az előregedő, mára méltatlan megjelenésű kiállítás tartalmilag még mindig magas színvonalú. Ilyen megfontolások alapján, és mert úgy gondoltuk, hogy az előrelépéshez minden gyakorlati tapasztalat és háttértudás egyformán fontos, a műhelymunka-sorozatot nem kizárólag irodalmi muzeológusoknak, hanem minden olyan kollégának hirdettük meg, aki elkötelezett az emlékházak fejlesztése ügyében, dolgozzon bármilyen területen vagy beosztásban. A felhívásunkra májusban az első műhelymunkára több mint ötven kolléga jött el: múzeumigazgató, gondnok, kezdő irodalmi muzeológus, tanár, elismert szakmai tekintélyű kurátor, irodalomtörténész és nyugdíjas tárlatvezető. A csoportnak ez a sokszínű szakmai háttere és eltérő munkatapasztalata volt a legnagyobb előny és a legnagyobb nehézség is a megvalósítás során. A múzeumi tanulást fontosnak tartó gyakorló pedagógusok, múzeumpedagógusok, oktatáskutatók, irodalmi muzeológusok és a muzeológusképzésben, illetve továbbképzésben aktív oktatók vettek

műhelymunka-sorozatot nem kizárólag irodalmi muzeológusoknak

a legnagyobb előny és a legnagyobb nehézség is

részt ebben a munkában, folyamatosan keresve azokat a közös pontokat, amelyek alapján a műhelymunka-sorozat tervezhető lett. Olyan szakmai továbbképzést akartunk, amely pozitív energiákat mozgat meg, élményszerű és közösséget építő. A tréning középpontjában a résztvevők állnak, akik saját fejlődésükért felelősséget vállalnak. A tanulás folyamata közös dialógusban valósul meg, amelyben fokozatosan fejlődik a résztvevők kommunikációs és kooperációs készsége és a csoportban való hatékony együttműködés képessége. Olyan továbbképzést, ahol a résztvevők új ismereteket, tapasztalatokat kapnak, önismeretük és önértékelésük megerősödik, különböző készségeik fejlődnek és közben közösséget építenek. Az ismeretszerzés, készségfejlesztés és közösségépítés komponensek aránya minden résztvevőnél változó volt, korábbi szakmai tapasztalataiknak, tudásuknak és egyéniségüknek, értékrendjüknek, társas viselkedésük tudatosságának, azaz szociális kompetenciaszintjüknek megfelelően.

¶ Módszertanunkat a tapasztalati tanulás eredményeire alapoztuk: 2008. májustól decemberig hét alkalommal valósítottunk meg kétnapos tréningeket, amelyek során végül tizenhét irodalmi emlékházba látogattunk el. A kiállításokat és a működést különböző szempontok szerint elemeztük. Minden alkalommal a meglátogatott emlékházakban dolgozó kollégák házigazdaként mutatták be a ház és a kiállítás problematikájához illeszkedő választott témát, amit azután közösen (csoportosan, párban, egyénileg) megvitattunk, kiegészítettünk, előre felkért facilitátorok segítségével. Olyan fontos témákat dolgoztunk fel, mint az emlékházak helye a múzeumok közt, az irodalmi muzeológia és az emlékházak szerepe a jelenben, a múzeumi és kiállítási kommunikáció, a látogatóbarátság, a kulturális fogyasztás trendjei vagy a magyar nyelv jelentősége. Foglalkoztunk a marketingszemléletű stratégiai tervezéssel, a múzeumpedagógia (drámapedagógia) szerepével, az iskolai-múzeumi tanulás-tanítás folyamataival, az internetes portál folyamatos tartalmi fejlesztésének technikáival és módszertanával, régiós kiadványok szerkesztésével és az irodalmi olvasó- és alkotótáborok módszertani alapjaival és gyakorlatával. A sorozatot végül egy értékelő

*az irodalmi
muzeológia és
az emlékházak
szerepe a jelenben*

az informális-
non formális
tanulás határán
egyensúlyozó
kísérlet

műhelymunkával zártuk 2009 januárjában.¹⁸ A sorozat az informális-non formális tanulás határán egyensúlyozó kísérlet volt, de az első évben, amikor a szakmai fejlődés lehetőségeit és irányait a legszélesebb körben akartuk feltérképezni, ezt tudatosan vállaltuk. Ez az intenzív szakmai program megalapozta az együttműködést, és a mai napig referenciapontja az irodalmi muzeológusok közössége fejlődésének.

[18] Részletesen lásd: H. Bagó Ilona, Gulyás Gabriella (szerk.) *A kezdet az egésznek a fele. Múzeumpedagógiai füzetek I.*, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2010

EMLÉKHÁZAK ÉS KIÁLLÍTÁSOK

- HITELESSÉG ÉS EREDETISÉG

¶ A projekt nagyszabású változásokat indított el. Olyan épületeket újjítottunk fel, amelyeknél az elmúlt húsz-harminc évben állagmegóvásra is alig került sor. Az új és megújuló kiállítások megépítésével sikerült az emlékházak kiállítások átlag életkorát huszonkét évről öt évre leszorítani. A számszerűsíthető eredmények mellett kiemelésre érdemesek a minőségi változások és tendenciák, amelyek a megvalósítás során létrejöttek.

¶ Az irodalmi emlékházak rendkívül változatos adottságúak. Nemcsak elhelyezkedésük¹⁹ miatt, hanem épületük funkciója,²⁰ nagysága, a bennük őrzött hagyatékok gazdagsága vagy éppen hiánya miatt is. Ha sommásan akarnánk fogalmazni, azt is mondhatnánk, hogy ahány ház, annyiféle probléma. Nem tudjuk valamennyi ház megújulásának történetét bemutatni, csak néhány példát hozunk arra a változatosságra és sokrétűségre, amely a kurátorok, a látványtervezők, a múzeumpedagógusok munkáját jellemzi. A felújított emlékházak és megújult kiállítások kapcsán minduntalan felvetődik az autenticitás és eredetiség kérdése. Leszögezhetjük, hogy a 21. században az irodalmi örökség megőrzésének állományvédelmi szempontjait figyelembe véve a kiállításokban eredeti kézirat, fotó, festmény, grafika már a legtöbb esetben nincs. Ugyanakkor a relikviák eredetiségükkel megidézik a szerző világát, és párbeszédbe kerülve a kiállítás egyes rekonstruált és konstruált elemeivel, megteremtik az autentikusság élményének kontextusát.

ahány ház,
annyiféle
probléma

autenticitás és
eredetiség kérdése

[19] A házak városokban (Eger, Esztergom, Szekszárd), városok mellett községekben (Horpács, Szalkszentmárton, Sárszentlőrinc) kisfalvakban (Iszkáz, Csesztve, Alsósztrégova) és forgalmas utaktól távolabbi településeken (Ostffyasszonyfa, Borjád, Kelemér, Bakonszeg), folyók partján (Tiszacsécsce), tavak mellett (Kápolnásnyék, Agárd, Balatonszárszó, Balatonfüred) gyönyörű természeti környezetben található.

[20] Szülőház, nyaraló, lakóhely, fogadó-mészárszék, panzió.

AUTENTIKUS HÁZAK, EREDETI TÁRGYAK

¶ Vannak házak, ahol az épület és a berendezés is túlélte a 20. század viharait, s megmaradtak az utókor számára.

¶ Az egri Gárdonyi Géza Emlékház dolgozó- és hálószobája a felújítás után is olyan, mint Gárdonyi idejében volt. Az enteriőrnek nagyon erős az atmoszférája, a kurátor²¹ továbbra is hagyta beszélni magukat a tárgyakat Gárdonyi életmódjáról, ízléséről, míg az író műzeumpedagógiai foglalkozás keretében mutatja be: a Gárdonyi Kuckó²² az egri vár attrakciója tavasztól őszig. A kurátor tehát kilépett az épület falai közül, szélesebb keretek között népszerűsíti az írókat.²³ Mivel Gárdonyi neve az *Egri csillagok* című regénye miatt összefonódott a várral, ez a gesztus nemhogy csökkentette a látogatók számát, de még több embert vonzott a vár fölötti sáncon épült eredeti házhoz.

¶ Ebbe a csoportba tartozik az egyemeletes szekszárdi Babits Mihály Emlékház, a költő szülőháza is, ahol rendkívül gazdag eredeti tárgyi anyag állt a kurátor rendelkezésére. A földszinti enteriőrök őrzik azt a miliót, amelyben Babits a gyermekéveit töltötte. Az emeleti kiállítás elsősorban a Szekszárdhoz kötődő emlékeket dolgozza fel, de betekintést ad az életmű további fejezeteibe is. A kurátor²⁴ nem elégedett meg a tárgyak bemutatásával, hanem párbeszédbe vonta a földszinti tárgyi valóságot az emeleti kiállítással. „Az író valahogy gyermekkorának és első ifjúságának benyomásait írja egész életében; minden idegszálával abban a világban él, amelyet akkor látott maga körül”²⁵ – hívta segítségül Babits vallomását, és ráolvasta az enteriőr bútoraira, tárgyaira a Babits-regények és -versek szövegeit, ezáltal játékba hozta a relikviákat a műalkotásokkal. A hely adottságait jól használta fel a kurátor. A ház különlegessége, hogy a műzeumpedagógiai tér szerves része a kiállításnak, méreténél fogva alkalmas nagyobb csoportok fogadására is. A foglalkozások alkalmával a diákokat inspirálja a hely szelleme is, úgy találkoznak Babits Mihály művészetével, ahogy sehol máshol nem lenne lehetséges. Lovas Csilla az emlékház megújításáért Nívódíjban részesült.

Gárdonyi Géza
Emlékház

Babits Mihály
Emlékház

[21] Sz. Király Júlia a Gárdonyi-hagyaték és kultusz ápolója. Egerben többnapos Gárdonyi Irodalmi Fesztivált hívott életre.

[22] Sz. Király Júlia és Patkós Gábor fejlesztése.

[23] 2013-ban a Gárdonyi-évben *A kuckó szerepelt* Kiskőrösön, a PIM-ben, Agárdon. Sz. Király Júlia a *Kötelező olvasmány másképp* című sorozatáért 2016-ban Múzeumpedagógiai Nívódíjban részesült. Ugyanő az egri várban többnapos Gárdonyi Irodalmi Fesztivált hívott életre, mely azóta is működik.

[24] Kurátor: Lovas Csilla, Látványterv: F. Sági Apollónia.

[25] A szülőföldhöz, a gyökerekhez való tartozás szép példája Weöres Sándor vallomása is a csöngői emlékházban: „A tájékhöz minden idegszámmal hozzáfórttam. A Rába füzeseihez és holt vizeihez, a völgy száraz vagy zombékos pataágyaival megszagott gabonaföldjeihez; a meredeken emelkedő és tetején kilométerek hosszát asztalapposságú kemenesi

¶ A legjobb adottságú és legrepresentatívabb emlékházunk ebben a típusban a balatonfüredi Jókai-villa.²⁶ A villa 1870-ben a füredi nyaralótelep közepén épült kora eklektikus stílusban. A tágas előcsarnokú, hatszobás, konyhás, alápincézett villából Jókaiéknak és vendégeiknek szép kilátás nyílt a Balatonra. Jókai maga gondozta a kertet, felesége kiváló gazdaasszonyként vezette a háztartást. Az író termékeny két évtizedet töltött a nyugodt, ihlető környezetben, itt született nagysikerű írása, *Az arany ember*. A villát Jókai 1889-ben eladta, az új tulajdonosok saját igényeikhez alakították. Az épületet uniós forrásból újítták fel, a kiállítást az emlékház program finanszírozta 2010-ben. Ma az eredeti alaprajz alapján helyreállított formában tekintheti meg a látogató Jókai Mór és Laborfalvi Róza nyaralóját, megismerkedhet életformájukkal, kedvteléseikkel, a házban készült Jókai-művekkel. A nyaraló valószínűleg soha nem nyújtott olyan látványt, mint most, de a kurátornak nem is volt szándéka a nyaraló berendezésének rekonstruálása. A Jókai-hagyaték bútoraival és személyes tárgyaival berendezett, pazar enteriőrök Jókai társadalmi státusát hozzák elénk, ugyanakkor a kor stílusát és hangulatát is megidézik. A díszletszerűség pedig utal a Jókai-regények világára is, ezek fontos szerepet kapnak a kiállításban. A felújítás előtt ugyanis a látogatót a Jókai bútoraival berendezett ház várta, az író életművére való reflektálás nélkül.

¶ A rendelkezésre álló igen gazdag tárgyi anyag ellenére a kurátor nehéz helyzetben²⁷ volt koncepciója kialakításakor. Az egykor népszerű, a világhírű is eljutott író mára egyre messzebb kerül olvasóitól. Szókincese, stílusa, lassan hömpölygő leírásai a mai felgyorsult világban nehezen befogadhatóvá váltak, különösen a kamaszkorú olvasói számára, akiknek kötelező olvasmányként írja elő a Nemzeti alaptanterv *A kőszívű ember fiait* vagy *Az arany embert*. A kurátor, hogy a látogatókat megnyerje Jókai számára, módszertanilag úgy építette fel a kiállítást, hogy a nyaraló tereit és a benne élők történeteit *Az arany ember* szövegein keresztül mutatja be, amelynek dilemmái a mai látogatók számára is érvényesek lehetnek. „Milyen saját dilemmákat rejtett el Jókai Timár Mihály történetében a siker, a pénz, a hatalom, a reprezentáció és a puritán

dombhátakhoz, a dombhoz lapuló apró falvakhoz; innen viszek mindent a verseibe, szín-, alak-, vonal- és főleg hanghatásokat” – írja levélben Füst Milánnak 1935-ben. De idézhetjük Nagy László sorait is: „Mióta verset írok, célom a kifejezés plaszticitása, erőteljessége, merészsége. Mindez kapcsolatos a formával, metaforával, ritmussal. Átkozott és babonás, konzervált óskori szokások közé születtem a Bakonyalján. Ott nevelődtem mesék és balladák közt, a bájolók parancsoló ritmusában, a házra támadó regősénekek niagarájában. Verseim néhány vonása innen való.” *Népköltészet, népi-nemzeti költészet*, 1965.

[26] Forgatókönyv: Kalla Zsuzsa, látványterv: Koczka István, Juhász Tibor.

[27] Kalla Zsuzsa: *Az aranyember „modernsége. Megjeleníthetők-e a regény értékei? Megjelenés előtt. Elhangzott Komáromban a Jókai Napokon, 2015. július 12.*

személyes tér aránya, az írói-emberi hitelesség, az intimitás megőrzésének vágyáról? Hol is van számunkra a Senki szigete?” – teszi fel a kérdést a kiállítás. Olyan, Jókai idejében tabunak számító témákat tematizál, mint a házasságon kívüli kapcsolat, a törvénytelen gyermek, az öngyilkosság. Működnek-e a neveltetésből fakadó értékek, az isteni és emberi parancsok, a morális felelősség? A regény szövegei végigkísérik a látogatót, a különböző terekben lehetősége van arra, hogy a saját korának globális és nemzeti sorskérdéseire érzékenyen reagáló Jókai kérdésfeltevéseire rezonáljon.

¶ A kiállítás 2010-ben MúzeumCafé Díjban részesült (Múzeum-Café 22.).

„IKER” KIÁLLÍTÁSOK

¶ Különleges feladat, amikor egy szerzőnek több emlékháza is van, hiszen ugyanaz a tárgyi és szellemi hagyaték áll rendelkezésre. Az alábbiakban a bemutatás lehetséges megoldásaiból két példát hozunk olyan házak esetében, ahol az épület autentikus, de tárgyi emlék alig vagy nem maradt fenn.

Madách-
emlékházak

¶ A kooperáció szép példája a csesztvei Madách-kúria és az alsósztrigovai kastély megújulása. A Madách-emlékházak felújítása határokon átnyúló uniós forrásból, a Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma kezdeményezésére valósult meg. Alsósztrigova a szülőhely, a csesztvei kúriában kilenc esztendeig élt Madách feleségével, Fráter Erzsébettel és három gyermekével.

¶ A magyar kultúrában Madáchot és fő művét, *Az ember tragédiáját* nemcsak kultikus tisztelet övezi: kiemelt fontosságú tananyag a középszintű oktatásban, a művet sokszor és sokféle szemléletben dolgozták fel és vitték, viszik színre napjainkban is, tehát élő és így vitákat kavaró klasszikusaink egyike. Ehhez járul, hogy *Az ember tragédiája* az a magyar mű, amelyből bizonyosan a legtöbb idegen nyelvű fordítás készült.

a csesztvei
kiállítás

¶ Az érkező látogatókat Madách életnagyságúra növelt fotója fogadja. A csesztvei kiállítás²⁸ a település, a Madách-Majthényi család és a ház történetének bemutatásával indítja

[28] „Az emberiség haladt, ha az egyén nem is vette észre.”
Forgatókönyv:
Kovács Ida,
látványterv: Kemény Gyula. A kiállításához angol, német és szlovák nyelvű vezető készült.

A balatonfüredi Jókai Mór Emlékház, 2010
Dezső Tamás felvétele

A balatonfüredi Jókai Mór Emlékház, 2010
Dezső Tamás felvétele

a történetet. Széles történelmi, kultúr-, művészet- és irodalomtörténeti kontextusba helyezi és gazdagon dokumentálja Madách élettörténetét és életművének alakulását. E két szál párhuzamosan fut egymással: a család levelesládája, az író bölcsője, vívómaszkja, rekonstruált szalonenteriőr, íróasztaláról készült másolat, az írónak és feleségének festmények és fotók alapján elkészített ruhái és a szövegek visszarepítik a látogatót a 19. század közepére, egy középnemesei család életmódjába engedve betekintést.

¶ A kiállítás nagy teret szentel *Az ember tragédiája* színpadi feldolgozásainak, napjainkig követi a színházi bemutatók történetét, makettekben rekonstruált színpad- és jelmeztervek segítségével. Körben a falakon Zichy Mihály, Kass János, Kondor Béla és Bálint Endre illusztrációi és a *Tragédia* színeiből kiemelt részletek teszik komplexsége a befogadást. A kiállításban egy rekonstruált színpadképpel is találkozik a látogató,²⁹ az ősbemutatóra készült Lucifer-jelmez másolatával. Ez a tér már megelőlegezi a ház folyosóról nyíló szobájában berendezett múzeumpedagógiai foglalkoztató hangulatát, ahol játékos rejtély segítségével teheti a látogató próbára, hogy milyen behatóan ismeri a drámai költeményt. Az utolsó teremben felállított kamaraszínpadon igényes jelmezbe bújva nyílik lehetőség arra, hogy a konstantinápolyi és a párizsi színből egy-egy jelenetet eljátsszanak a vállalkozó szellemű vendégek. A kifelé tartó látogatókat Sajdik Ferenc karikatúrái kísérik az ajtóig. A karikatúrák azokról a költőkről készültek, akik vallottak a *Tragédiáról*. A kiállítás kielégíti a Madách-kultusz igényeit is, de narratívája többrétegűsége, interaktivitása és a humor révén szélesebb rétegeket tud megszólítani.

¶ Az alsósztrégovai kastélyba a válása után költözött Madách. Az „oroszlánbarlang”-ban született a fő mű, *Az ember tragédiája*. A kiállítás kurátorai³⁰ az épület egyik szárnyában helyezték el a kastély történetét. Szerémi Alajos rajza alapján rekonstruálták az „oroszlánbarlang” berendezését, amelyet a drámaíró személyes tárgyaival egészítettek ki. A könyvtár és levéltár berendezésének rekonstrukciója leírások alapján készült el. A többi helyiség már nem őrzi az eredeti funkciót. Egy férfi

az „oroszlánbarlang”

[29] A Munkácsy-díjas Jovián György festőművész Zichy Mihály illusztrációja alapján festette meg Linhart Vilmos ősbemutatóra készült színpadképét.

[30] Óh, hol vagyok, hol vannak álmaim? Forgatókönyv: Kovács Anna, Praznovszky Mihály, Látványterv: Koczka István, Juhász Tibor. A kiállításához angol, német és szlovák nyelvű vezető készült.

és egy női enteriőr szobát rendeztek be. A férfiszalon Madách közéleti tevékenységének ad helyet, a női szoba berendezése és festmények alapján készült ruharekonstrukciói azt a feszültséget teremtik meg, amely Majthényi Anna és Fráter Erzsébet között volt. A kastély legszebb és legnagyobb tere a díszterem, amelyet meghagytak közösségi térnek. Itt tartják a rendezvényeket, fogadnak nagyobb csoportokat. Az épület másik szárnyát a *Tragédia* megjelenítése uralja. Mivel a csesztvei kiállítás hamarabb nyílt meg, a kurátoroknak más stratégiát kellett választaniuk, ha nem akartak ismétlésbe bocsátkozni. A kiállítás narratívája három rétegre épült. Az egész bemutató alapja a mű kézírata, amely végigfut a terekben a falakon, a függönyökön és a *Tragédia* színeit megjelenítő kiállítási installációkon.

¶ Erre épülnek a rövid összefoglaló kurátori szövegek, majd az egyes színekből címkefelhőszerűen felbukkanó legfontosabb szavak, amelyek az értelmezési kereteket adják meg a látogatók számára. A kiállítási installáció nem használ hagyományos elemeket, hanem hatalmas printekkel és szimbolikus térelemekkel jeleníti meg a *Tragédia* színeit. A Madách-kastélyban az enteriőröket használó történeti és az erős vizuális installációt alkalmazó műközpontú irodalomértelmezés egyszerre, egymást kiegészítve jelenik meg.

¶ Az ilyen típusú házak közé tartozik a balatonszárszói József Attila Emlékház és a budapesti Gát utcai Emlékhely is. József Attilának csupán néhány relikviáját őrzi a PIM Relikviatára, ezen „osztózik” a két kiállítóhely. A költő sokat költözött, nem maradt utána bútor, beszédes módon könyvei, kézíratai, fotói, személyi dokumentumai viszont túléltek a költözéseket, a háborút, Etus kitelepítését és a forradalmat is. Mind a két házban rendkívül kevés időt töltött József Attila, a költő szenvedésekkel teli sorsa és tragikus halála mégis szimbolikussá tette mind a két épületet. A Gát utcában született, s mindössze három hónapos volt, amikor elköltöztek. A szárszói Horváth-villában két hétig lakott. Nővéreivel és Etus három gyermekével együtt itt töltötte utolsó napjait.

¶ Először a Horváth-villa felújítását tette lehetővé egy uniós pályázat. Balatonszárszó kultuszhely, ahová elzarándokolnak

balatonszárszói
József Attila
Emlékház

a budapesti Gát
utcai Emlékhely

Horváth-villa

A csesztvei Madách Imre Emlékház, 2012
Gál Csaba felvétele

A csesztvei Madách Imre Emlékház, 2012
Gál Csaba felvétele

A csesztvei Madách Imre Emlékház, 2012
Gál Csaba felvétele

József Attila tisztelői. Korábban az emlékezés középpontjában tragikus halála volt, a halott emléke előtt rótták le kegyeletüket az odalátogatók. Az új kiállítás kurátora³¹ szakított ezzel a tradícióval. A kiállítás narratíváját úgy alakította, hogy a vizualitás által olyan szimbolikus tér jöjjön létre, amelyben a költőre emlékezők szövege kölcsönhatásba tud lépni József Attila poetizált emlékeivel és az interaktivitás révén a látogatókkal is. A cél érdekében a látványtervezővel közösen átalakították a ház belső terét. Mivel nincs adat arra, hogy a hat-szobás épület melyik részében lakott a költő, nem maradtak fenn a panzió bútorai sem, ezért nem rekonstruálták a korabeli panzió hangulatát. A falakat elbontották, és az így kapott reprezentatív térre alapozták a kiállítást, jelezvén, hogy ez az a ház, ahonnan a költő elindult utolsó útjára, de nem az a valóságos tér, amelyben a költő élt, hanem a koncepció és a látványterv által konstruált tér, ami egy más típusú emlékezést hív elő. A hagyományhoz csatlakozás gesztusaként az előző kiállításból megtartottak jelzésszerűen néhány tárgyat. Az idősebb nővér emlékeiben felbukkanó sezlont, bőröndöt és éjjeli szekrényt azonban eredeti funkciójukból kiemelték, és tárlóként használták. A sezlonon kapott helyet a bőrönd, amelybe a kevés József Attila-relikvia közül a tollát és pipáját, búcsúleveleinek másolatát helyezték el. Az éjjeliszekrény az utoljára olvasott francia verseskötet másolatát tartja. A térnek ezen a pontján kapott helyet az írógépe és az utolsó estén viselt, vonatszaggatta inge. A tárló üvegfalára gravírozott *És ámulok, hogy elmulok*-töredék, a szimbolikus kiállított tárgyak jelentését és látogatóra gyakorolt hatását idézőjelbe teszi, és figyelmét a veszteség felett érzett részvét állapotából József Attila költészetének befogadása felé irányítja.

[31] *Idesereglik, ami tovatűnt.* Forgatókönyv: H. Bagó Ilona, arcualat- és látványterv: Fákó Árpád. A kiállításához készült angol és német nyelvű vezető. A kiállításról részletesen lásd: *Idesereglik, ami tovatűnt.* In: szerk: Gulyás Gabriella: *Az irodalmi kiállítások természetrajza.* Múzeumpedagógiai füzetek 2. 112–125.

ANYÁM VILÁGOT HAGYOTT RÁM, NEM HÁZAT

a Gát utca 3-as számú ház

¶ A Gát utca 3-as számú házban született 1905. április 11-én József Attila. Az épületet³² 2014-ben Ferencváros Önkormányzata uniós forrásból felújította. A komfort nélküli lakások helyett összkomfortos szociális bérlakásokat alakítottak ki.

[32] Felújítására szükség volt, mert 1891-es építése óta a szerkezetéhez nem nyúltak hozzá, így több helyen életveszélyessé vált.

Az önkormányzat csak az uniós pályázat beadása után kérte föl a múzeumot az Emlékhely kiállításának megtervezésére és felépítésére. Az 1964-ben az udvari térben kialakított Emlékhelyet a tervekben áthelyezték az utcai frontra, és megnövelték a korábbi kiállítótér nagyságát húsz négyzetméterrel, és egy csaknem ötven négyzetméteres, akadálymentes fogadótér kialakítását is lehetővé tették. Az uniós pályázat szigorúan előírta az önkormányzatnak a kialakítandó szociális bérlakások számát, s ez erőteljesen befolyásolta a döntésüket. Az utcafronti lakások mérete nagyobb volt, ezzel a megoldással eggyel több család jutott lakáshoz. Mivel nincs pontos adatunk, hogy a ház melyik lakásában született a költő, ezt a döntést el tudtuk fogadni. Annál is inkább, mert tizennyolc, szociálisan rászoruló család talált ily módon otthonra a ház falai között, valamint lehetővé vált, hogy a 21. századi muzeológiai elvárásoknak megfelelően fogadhassuk a látogatókat az emlékhelyen.

¶ Az új helyszínen a kiállítótér 67 négyzetméter lett, de elvesztette azt a szoba-konyhás térszerkezetét, amelyben a költő született.³³ A ház nagyon rossz állapotban volt, százhusz évig nem történt szerkezeti állagmegóvás, a földszintig vissza kellett bontani a földemekeket. Az épület a felújítás nélkül elpusztult volna. Az építkezés alatt fellángoltak a viták, hogy a radikális beavatkozással megszüntették az épület autentikusságát, már semmi nem utal arra a szegénységre, melyben a József család élt. A vita az eredeti koncepció továbbgondolására ösztönözte a kurátort,³⁴ hiszen a hitelesség megkerülhetetlen kérdés egy emlékhely kialakításakor. Érthető volt az aggodalom és néha az indulat is, ha a költő tragikus halála felől olvassuk a történetet. A ház 1905. április 11-e óta kiemelkedik a többi bérlakás közül Ferencvárosnak ezen a vidékén. Mindössze három hónapos koráig élt itt a költő, a ház mégis szimbolikussá, különleges térré és az idő kezdetévé vált a tragikus halála utáni kultusz évtizedeiben. Ez a vita több módszertani kérdést is a felszínre hozott. Érintette a kiállítás narratíváját, hatással volt a térszervezésre és a múzeumpedagógiai programra is. Mert ha nem a kultusz által kijelölt utat járjuk, hanem a költészete által fölvetett kérdéseket és válaszokat vesszük

[33] A kiállításba készült egy makett, amely az egykor volt lakást méretét, beosztását rekonstruálja, benne bútorokkal, amelyeket szabadon tologathatnak a látogatók. De jó lehetőséget kínál múzeumpedagógiai foglalkozásokban a tanulók szociális érzékenyítésére is.

[34] *Eszmélet*. Kurátor: H. Bagó Ilona, látványterv: Kemény Gyula, belsőépítész: Mag Ildikó, arculat, tipográfia: Széki András. A kiállításához készült angol nyelvű vezető is.

A Gát utcai József Attila Emlékhely, 2015
Dabasi András felvétele

A Gát utcai József Attila Emlékhely, 2015
 Dabasi András felvétele

A balatonszárszói József Attila Emlékház, 2012
Fákó Árpád felvétele

kiindulópontnak, akkor a ház és benne az Emlékhely pozíciója más aspektusból is megközelíthető. A kérdés az volt, hogy egy emlékhelyet a földemek, a téglák, a cserepek, a szegénység hitelesíti-e, vagy az a művészi teljesítmény, amely előtt tisztelni kívánunk.

¶ „Anyám világot hagyott rám, nem házat” – a *Kész a leltár* című vers egyik sorának variációja reflektál a költő által mélyen átélt valóságra, a kurátornak támpontot adva az Emlékház státusának kijelölésére, a kiállítás narratívájának meghatározására. A ház funkcióját összhangban találta József Attila szellemiségével. A három hónapos, csecsemőkori tartózkodás nem tette lehetővé az érzelmi és szellemi kötődések kialakulását, a szoba-konyhás lakás nem vált otthonná a költő számára. József Attila kamaszkoráig a család számtalanszor költözött a Ferencvárosban, számára sem itt, sem később sehol másutt nem adatott meg igazi otthon. Bár sokan segítettek, mindenütt idegennek érezte magát. Az otthontalanság érzése élete végéig elkísérte, annak egyetemesség tágítása költészetének egyik legerősebb motívuma. Vajon milyen világot hagyott rá a mama? A kiállítás narratívája annak a mértékvetelnek a folyamatát mutatja be önéletrajzán, költeményein, művészetbölcseleti írásain, kéziratain, fotóin, könyvein, személyes tárgyain keresztül, amelynek során a világ, a tér és önmaga összefüggését dolgozta ki a költő. Az Emlékhely státusának kijelölését, a kiállítás narratíváját és ebből következően a fogadótér és a kiállítás installációját is a költő szövegeire és verseire alapozták, így hitelesség kérdésében az emlékhely párbeszédet tud kialakítani más elképzelésekkel. „Anyám világot hagyott rám, nem házat” – a József Attila-i sor talán ugyanúgy ki tudja zökkenteni a régi ház utáni nosztalgiából a látogatót, mint Balatonszárszón az „És ámulok, hogy elmulok” a tragikus halála felett érzett fájdalom állapotából.

¶ A kiállítás 2015-ben elnyerte az Év kiállítása díjat.

¶ Végül vannak olyan emlékházak, ahol az épületek nem autentikusak, a tárgyak nem kötődnek a szerzőhöz,³⁵ és mégis...

¶ A tiszacsécei és a prűgyi Móricz Zsigmond Emlékház épülete nem autentikus. Tiszacsécsén elődeink nem a szülőházat jelölték ki az emlékezet teréül, mert az módosabb,

a család
számtalanszor
költözött
a Ferencvárosban

a tiszacsécei és
a prűgyi Móricz
Zsigmond
Emlékház

[35] A tiszacsécei Móricz Zsigmond Emlékház tiszaszobájában található bölcselet az azt tartja a helyi legendárium, hogy Móricz Bálint maga faragta fiának. Ezt azonban Móricz maga is megkérdőjelezi. A kiállítás építéskor egy relikviával gazdagodott Tiszacsécsé. Móricz Imre egy botot ajándékozott a falnak. A botot állítólag Móricz ajándékozta Móricz Imrénék. A kiállításban a népköltési gyűjtőutakat bemutató fal mottója a közismert *Gyalogolni jó*. Ehhez a tematikához került a tárgy.

zsindelytetős, lábas ház volt, hanem a falu másik végén épült, a Felső-Tisza vidékére jellemző tipikus szegényparaszt lakóházat, annak a demonstrálására, hogy szegénysorsból is van remény a felemelkedésre. A szülőházat hagyták lepusztulni, majd a 1970-es években lebontották.

¶ A háznak így Móricz Zsigmondhoz nincs semmi köze, a népi építészetnek azonban olyan autentikus emléke, amelyből mindössze kettő maradt fent a környéken, ezért mindenképpen megőrzésre méltó. Móricz írásaiból rekonstruálható köztudó a szülőföldjéhez, Tiszacsécséhez.³⁶ A „boldog sziget” varázsa egész életét meghatározó élményt jelentett számára, számos művének volt ihlető forrása. Egy autentikus népi épület és a mindössze hét négyzetméternyi térben megvalósuló kiállításban az írói életműből kibontott szülőföldszeretet találkozási pontjaként tulajdonképpen legitimálja az emlékházat, megszabadítja az alapítók politikai szándékától, és új értelmezési keretet kínál a látogatóknak.³⁷

¶ Az 1897-ben épült prügnyi hármasszobrászati parasztház, a mai Móricz Zsigmond Emlékház, annak a nádtetővel fedett, meszelt falú vályogháznak a helyén áll, melyet Móricz Bálint 1887-ben vásárolt meg, s amelyik 1891. december 27-én éjjel leégett. A *Mint kagyló sebéből gyöngyszem* című állandó kiállítás Móricz Zsigmond, illetve a Móricz család tartózkodásának éveit mutatja be. A cím a szenvedés metaforájaként értelmezhető,³⁸ a kiállítás narratívája az új kutatási eredmények bemutatásával³⁹ mégis inkább irodalomtörténeti jellegű.

MÚZEUMPEDAGÓGIA

¶ Az új kiállításokba egyrészt integráltuk a múzeumpedagógiai kutatások és tapasztalatok eredményeit, másrészt olyan programcsomagot készítettünk a műhelymunka-sorozatban velünk dolgozó általános és középiskolai tanárok segítségével, amely lehetővé teszi a pedagógusnak, hogy felkészítse a csoportját a látogatásra, hogy helyben oldjon meg velük feladatokat, és reflektáljon a látogatásra vagy kösse az emlékház kiállítást szélesebb irodalmi kontextusba.

a „boldog sziget”

Mint kagyló sebéből
gyöngyszem

[36] *Ficfás Tiszaháton, ahol gyermek voltam, 1942.*

[37] *A boldog sziget.* Forráskönyv: H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin, Szabó Sarolta, látványterv: Kemény Gyula.

[38] „Köszönöm Tügynek, a tügyieknek. Megtanítottak szenvedni már kisfiú korban. S ezzel megacélozták a szívemet. Hogy mindhalálig harcolni bírjak az ártatlan igazságért. Ezt Tügy tette.” *Életem regénye, 1939.*

[39] *Mint kagyló sebéből gyöngyszem.* Forráskönyv: Szilágyi Péter, Tóth Arnold, látványterv: Kiss László.

A Nagy KUL-TÚRA pályázat segítségével így maximalizáltuk a múzeumpedagógiai hasznosítást azoknak a csoportoknak, amelyek önállóan látogattak el a kiállításokba. Azokhoz az emlékházakhoz is készültek feladatsorok, amelyekben a házakban dolgozó muzeológusok, múzeumpedagógusok biztosítani tudták, hogy a diákok informális keretek között olyan rendhagyó irodalomórákon, tárlatvezetéseken, illetve múzeumpedagógiai programokon vegyenek részt, melynek során közvetlen kapcsolatuk a magyar nyelv szépségével élményszerűvé válik, miközben megismerkednek az emlékházakban őrzött kulturális tudásanyaggal is. Balatonszárszó, Bérbaltavár, Eger, Esztergom, Iszkáz, Kecskemét, Kiskőrös, Makó, Nikla, Prügy, Sárszentlőrinc, Szalkszentmárton és Szekszárd emlékházaihoz készültek letölthető programcsomagok. A feladatsorokat a tanárok az emlékházak portál (emlekhazak.hu) oldalairól bármikor letölthetik. Az egyes emlékházaknál egyúttal a környék más, kulturális szempontból jelentős emlékeire (építészeti, néprajzi, környezeti) is felhívtuk a figyelmet, hogy teljesebbé tegyünk a látogatáshoz kapcsolódó lehetőségeket a diákcsoportok számára, hogy a helyszín ismeretében érkezhessenek az emlékházakba. A program szakmai sikerét jelzi, hogy az egeri Gárdonyi Géza Emlékházhoz készült foglalkoztató füzet Múzeumpedagógiai Nívódíjban részesült.

- ¶ A kiállítások helyszíni feldolgozásához Tiszacsécsén, Csöngén, a Petőfi Irodalmi Múzeumban, Prügyön, Agárdon, Szekszárdon, Kecskeméten, Szalkszentmártonban, az Ady Emlékmúzeumban múzeumpedagógiai foglalkoztatókat alakítottunk ki. Ezek a helyszíneken jelentős infrastrukturális beruházással lehetővé vált az iskolán kívüli, élményszerű tanulás, rendhagyó irodalomóra tartása. Kiemelt eredményt hozott ez a fejlesztés Agárdon, Kecskeméten, Szalkszentmártonban, Szekszárdon és Tiszacsécsén (ez utóbbinál a múzeumpedagógiai foglalkoztató biztosította a faluban bárkinek az internethez való hozzáférés lehetőségét), ahol az emlékházak a közösségi élet központjai lettek. Az olvasás megszerettetésének célját igen változatos módon valósítottuk meg a különböző táborokban, az „irodalom és...

A tiszacsécsei Mórícz Zsigmond Emlékház, 2008
Fákó Árpád felvétele

A prűgyi Műricz Zsigmond Emlékház, 2008
Fákó Árpád felvétele

zene, képzőművészet, életerő, játék, »a hely szelleme« ökológia és környezettudatosság, múzeumi kiállítások és műtárnyak” stb. profiljuknak megfelelően. Az egyes táborokban az irodalmi szöveggel való találkozás módozatai között például az előre elkészített szövegek könyv, a diavetítés, az irodalmi szövegek feliratként való megjelenése a ház helyiségeiben, a tábori posta intézményének bevezetése, a kreatív szövegalkotás, a ritmusgyakorlatok és szövegmondás, a felolvasás, a közös hangos, halk, szakaszos olvasás, a dal, a művek dramatizálása, a bábozás szerepeltek. Mindezek a módszerek és az irodalmi szövegek megbeszélése élményszerűvé tették az irodalmi mű befogadását, és hozzájárultak a MIRE országos ismertségéhez is. Az egyes emlékházakba is becsábítottak olyan helyi lakosokat, akik eddig még nem voltak az emlékházban. A részt vevő gyerekek örömeiben a felnőttek is osztoztak. Számos esetben az adott település óvodái és iskolái főztek a gyerekekre, ezáltal munka és bevétel keletkezett számukra. Az előadások a helyi közösségek előtt telt házzal zajlottak.

¶ Az emlékházakhoz kapcsolódó egyes szerzők életművét regionális érettségi tételként dolgoztuk fel. Ez azért nagyon fontos, mert a mai érettségi rendszerből az emlékházak szerzőink többsége kiesik, ezzel a gesztussal azonban újra beemelhetők a köztudatba, és az emlékházak anyaga is ismertebb lesz ezáltal.

A FINANSZÍROZÁS KÉRDÉSEI ÉS A JÖVŐ...

¶ A program finanszírozása 2008 és 2010 között címkézett költségvetésből valósult meg. Ez biztonságot adott és tervezhetővé tette a megvalósítást. 2009-ben, a több lánbon állás érdekében is, létrehoztuk a Magyar Irodalmi Emlékházak Egyesületét, abból a célból, hogy civil alapok (NCA, NEA, NCTA) támogatásaira is pályázhassunk. 2010 nyarán három hónap alatt a Norvég Civil Támogatási Alap segítségével valósítottuk meg tizenkét emlékház helyszínén (Zsenyve, Csöngye, Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum Tudás- és Látványkönyvtár, Prügy, Pápa, Agárd, Tiszacsécse, Esztergom,⁴⁰

[40] Tóth Franciska
Múzeumpedagógiai
Különdíjat
kapott 2010-ben
a *Műsák kertje*
című olvasótábori
foglalkoztató
füzetéért.

*Az új helyszínen a kiállítótér 67 négyzetméter lett,
de elvesztette azt a szoba-konyhás térszerkezetét,
amilyenben a költő született.*

Kőszeg, Balmazújváros, Makó, Nikla) az *Olvasás – kreatív cselekvés* című programunkat, melyben több mint háromezár diák és harmincöt pedagógus, múzeumpedagógus és emlékház kolléga vett részt. 2011-től a program legnagyobb feladatai között a fejlesztésekhez szükséges megfelelő pályázati konstrukciók megtalálása és kihasználása volt, hiszen a hét-évesre tervezett, címkézett költségvetési forrás a válság miatt már nem állt rendelkezésre. A munka továbbfolytatását részben az NKA- és uniós, valamint megyei, illetve helyi önkormányzati források tették lehetővé. A címkézett költségvetés elmaradásával a megújulási program folytatódott, de lelassult, bizonytalanra és nehezen tervezhetővé vált, mert a fejlesztési forrásokra az emlékházaknak önállóan kellett pályáznuk. A rendelkezésre álló idő alatt nem tudtunk minden emlékházat felkészíteni a pályázatírásra, mert a program elején az aktívabb emlékházak csatlakoztak hozzánk, kapták a fejlesztéseket, erősödtek meg szakmailag és váltak alkalmassá⁴¹ arra, hogy önállóan vigyék tovább helyi ügyeiket. A rossz adottságú kistelepüléseken található, személyi feltételek nélküli emlékházaknál kevesebbet tudtunk eddig elérni. Azt tapasztaltuk, hogy míg néhányan sikeresen kezdeményeztek és vettek részt Alfa/Kubinyi, TÁMOP, TIOP és más európai uniós fejlesztésekben, mások továbbra sem tudnak megfelelni a kihívásoknak és bekapcsolódni a pályázati lehetőségekbe. 2013-tól az emlékházak helyi önkormányzati fenntartásba kerültek. Ez újabb kihívás elé állította a programban résztvevőket, hiszen az a szakmai háttér, amelyet egy megyei múzeum biztosított, megszűnt. A PIM igyekszik minden segítséget megadni az emlékház működtetőinek. Évente egy vagy két alkalommal szakmai találkozókat szervezünk, honlapunkon biztosítjuk az információk áramlását. De szükséges lenne egy monitoring annak feltárására, hogy milyen következménnyel járt a váltás az emlékházak működésére.

2013-tól
az emlékházak helyi
önkormányzati
fenntartásba
kerültek

az a szakmai háttér,
amelyet egy megyei
múzeum biztosított,
megszűnt

[41] a TÁMOP 3.2.3. keretében kiírt „Építő közösségek” pályázatra Kiskőrös: (Sz)építő irodalom, Prügy: „Mint kagyló sebéből gyöngyszem” pályázott sikerrel.

Mihail Bulgakov egykori otthonának lépcsőháza
a moszkvai Balsaja Szadovaja utca 10. alatt,
ahol ma két Bulgakov-múzeum is létezik
Szilágyi Lenke felvétele